Бровко О. О.,

доктор філологічних наук, професор
кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка
brovko0202@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7519-4725>

КАРТА-І-ТЕРИТОРІЯ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЕТИКИ: ДЖЕРЕЛА І ХУДОЖНЯ ПРАКТИКА

Культурно-цивілізаційні проєкції, конструкти карти й території сприймаються в сучасній гуманітаристиці як вияв боротьби та взаємного накладання „деревинної” і „кореневої” культур. Міждисциплінарний характер гуманітарного знання інспірує тенденцію спиратися на закони й закономірності, відкриті в соціальному, природничому знанні, у точних науках, де специфіка ідентичностей є значущим предметом вивчення. Ця проблема не є цілком усвідомленою в українській гуманітаристиці. Її намагаються осмислити, відштовхнувшись від світоглядної картини в класичних дослідженнях Ч. Тейлора „Джерела себе”, Г. Бгабги „Нація і нарація”, студіях Ф. Фукуями „Ідентичність і міграція”, Е. Сміта „Національна ідентичність”, есеї Е. Саїда „Думки про вигнання”, К. Гайна „Два розмисли про мандри й вигнання”, розвідках із феноменології історичного досвіду Ф. Анкерсміта, працях М. Гібернау та ін. Згадані роботи, певною мірою, є теоретико-методологічним підґрунтям осмислення ідентичності і глобалізації як модусів сучасного світу в аспекті геопоетики (Харлан, 2014, с. 289).

Увагу дослідників привертає роль антропогенного чинника в довкіллі, аналіз урбаністичного і рустикального в художньому тексті, взаємодії сакрального та світського ландшафтів, ментальних карт тощо (Антропологія простору, 2017). Зокрема, Ю. Веденін відзначав, що поетична географія – це культурний ландшафт, або система культурних ландшафтів, які відтворені в художніх образах, або використовуються в ролі символів у творчості митця (Веденін, 1997, с. 134). Як відомо, культурний ландшафт – це частина довкілля, не тільки трансформованого під впливом людини, а й узагальненого до статусу символу.

Метою цієї розвідки є спроба окреслити специфіку художнього картографування в сучасній літературі через концептуалізацію понять „карта” і „територія” в контексті студій із геопоетики. Художні експлікації картографування простежуємо на матеріалі творів „Ворошиловград” Сергія Жадана (Жадан, 2010), „Карта і територія”

Мішеля Уельбека (Уельбек, 2011), „Певне судження про Візантію” Велімира Чургуса Казимира (Казимир, 2004).

Методологічною основою дослідження обрано філософсько-культурологічні праці, які увиразнюють теоретико-методологічну базу геопоетики, а саме: студії Е. Кейсі (Кейсі, 2005), Н. Стракаускайте (Стракаускайте, 2010), Я. Поліщука (Поліщук, 2018), А. Коржибські (Коржибські, 2007), Ж. Бодріяра (Бодріяр, 2004). Зокрема, цікаві спостереження над фактами картографування світу у творах мистецтва висловив американський філософ Едвард Кейсі, розпочавши дослідження з провокативного запитання: „Хіба можна поєднати картографію, яка, за ідеєю, призначена для вимірювання землі з максимальною можливою точністю, та роботу художника, який відображає світ (якщо взагалі відображає) усім його неоднозначному розмаїтті?” (Кейсі, 2005). Наслідуючи Ханну Арендт і, певною мірою, дискутуючи з Мартіном Гайдеггером, Едвард Кейсі наголошує на важливості перевести досвід сприйняття пейзажу на мову локальної і глобальної культури (що особливо важливо в наш час), тобто увиразнити ландшафт, надати йому чіткості, створивши „більш-менш цілісний, світ та поєднати його зі світами, які належать іншим людям, літературі, кінематографу, історії мистецтва і, звичайно, різним культурам” (Кейсі, 2005).

На думку Н. Стракаускайте, саме пам'ять і місце через ландшафт дають змогу поєднати в єдине ціле локальні, етнічні та глобальні аспекти (Стракаускайте, 2010, с. 11). У передмові до книжки „Гібридна топографія: Місця й не-місця в сучасній українській літературі” Я. Поліщук зазначає: „Таким чином, місця чергуються з не-місцями, реальну конкретику карти заступає символічна й уявна локація, а географія неодмінно поєднується з історією. Принаймні такий образ світу пропонує художня література, адже їй ідеться передусім про людину й людські уявлення простору, а не про політичні чи геодезичні мапи” (Поліщук, 2018, с. 9).

Погоджуємося з І. Бехтою, який стверджує, що довільна гра в текстотворення дає змогу не лише деформувати логіку подій, простір, тілесність і мову персонажів, а й розхитувати фізичні межі самого тексту, вміщуючи в нього додаткові текстові, а то й нетекстові елементи, як у прозі Дж. Барта, Дж. Фаулза, Дж. Ірвінга, Дж. Бартельма, С. Рушді, а також інших авторів (Бехта, 2006, с. 66). За узагальненням мовознавця, лексеми „дзеркало, лабіринт, карта, подорож, енциклопедія, реклама, телебачення, фотографія, газета (mirror, labyrinth, map, journey (without destination), encyclopedia, advertising, television, photograph, newspaper)” є, за твердженням дослідників, типовими для постмодерністського тексту (Бехта, 2006, с. 66).

Своєрідним „знаковим” виявом актуальності принципу нонселекції загалом і продуктивних постмодерних метафор зокрема стало відзначення М. Уельбека Гонкурівською премією за роман-пастиш „Карта і територія” (2010), що став предметом звинувачень автора в плагіаті (Клімент, 2010). Натомість Ф. Бегбедер наголосив, що „Карта і

територія” – не більше, ніж колаж. „Незабаром на одному з сайтів з’явився відеозапис самого автора. Дещо розгублений Уельбек стверджував, що таким є його творчий метод, який він назвав „тканням” або печворком, „різнокольоровим килимком”. Він не претендує на лаври першопрохідця в цій галузі, адже цей спосіб використовувався, за його словами, в минулому славними попередниками – від Жуль Верна до Хорхе Луїса Борхеса, не кажучи вже про сучасних авторів” (Клімент, 2010). Так, перша зіркова виставка героя роману-пастишу Джеда Мартена, названа, за задумом продюсера „Карта цікавіша за територію”, логічно переадресовує читача до метафори „Карта не є територія” в інтерпретації А. Коржибські (Alfred Habdank Skarbek Korzybski) – польського й американського дослідника, засновника загальної семантики. У його трактуванні ця метафора слугує для пояснення репрезентації світу, опису реальності й активно входить, зокрема, у практику прихильників НЛП (Коржибські, 2007). Не оминув розгортання цієї метафори і Жан Бодріяр. У його праці „Симулякри і симуляція” знаходимо розгортання цієї тези: „Територія більше ані передує карті, ані живе довше за неї. Відтепер карта передує території – прецесія симулякрів, – саме вона породжує територію, і якби треба було переписати наше фантастичне оповідання, то сьогодні клапті території тліли б поволі на просторі карти. То тут, то там залишки реального, а не карти, продовжували б існувати в пустелях, котрі перестали належати Імперії, а стали нашою пустелею. Пустелею самого реального” (Бодріяр, 2004, с. 6).

Оригінальну версію прочитання історії Візантійської імперії пропонує сучасний сербський фантаст, есеїст Велімир Чургус Казимир в оповіданні „Певне судження про Візантію”, яке ми розглядали в контексті історичної літературної альтернативістики (Бровко, 2012), проте домінанти геопоетики дають змогу диференціювати цей текст як художню експлікацію літературного картографування: *„Завжди дуже важко говорити про матерії, у яких немає живих свідків. Письмові документи, аннали, земляні вали, твори мистецтва, зброя, гончарні вироби та інші матеріальні речі – слабенькі замітники живого слова. Тому всі дані, зібрані про Візантію останнім часом, слід приймати із чималими застереженнями”* (Казимир, 2004, с. 117).

Достовірність, історична правда постають модусами ефемерними, оскільки для того, *„щоб вивести на чисту воду всю історію з Візантією, я мушу кількома різними способами надати докази, які підтверджують або заперечують існування Візантії. Ці докази такі:*

- 1. Образний – зі скаканнями і падіннями;*
- 2. Релігійно-містичний з поверненням із царства мертвих, левітацією та конвульсіями;*
- 3. Географічно-науковий;*
- 4. Поетичний”* (Казимир, 2004, с. 118).

Подальший зміст оповідання – вільна фантазійна гра з мистецьким, духовно-містичним, науковим дискурсами. *„Древні греки, на чийй землі*

постала Візантія, були надзвичайно дотепним народом, і нічого дивного, якщо б вони, передбачаючи, що зійдуть зі світової сцени, частину своїх пам'яток видали за візантійські, аби цією містифікацією наробити якомога більше плутанини” (Казимир, 2004, с. 117). Оповідання побудовано на конструюванні квазі-фактів, фантазмагоричних псевдонаукових джерел, іронічному переконструюванні (або симуляції) дослідницької діяльності: „Якщо вже зайшла мова про археологів, повчальним є коротенький начерк Беланії Вукович, відомої політичної діячки. Вона вважає, що: „... матеріальні пам'ятки Візантії або як роблять археологи – пояснення т.зв. великих археологічних відкриттів:

1. Археологи самі створюють, закопують і відкопують руїни.
2. Археологи знаходять залишки руїн, які ще античні будівельники й археологи залишили їм як фальшиве свідчення про свою культуру.
3. І в першому, і в другому випадку археологія відкриває не реальність, а оману” (Казимир, 2004, с. 117-118).

Завдяки еклектиці природно-культурного ландшафту в оповіданні створено фрагментарний образ минулого: „Оті конусоподібні піщаники, розкидані по грецьких островах, де повно вольфраму й сміття, яке залишають по собі туристи, ті нікелеві скелі, стрункі маяки, чагарники, рухомі ферити, поети-декаденти, сіро-оливкові колонії богомолів, сушена риба й неодмінні рибалки та крамарі мають свою передісторію, гортанний перелом рас, давній поклик минувшини” (Казимир, 2004, с. 116). Історія сприймається автором передусім як нарація, адже „кожен народ має своє море, свої трафальгарські битви, кожне закінчення – уявлення про початок” (Казимир, 2004, с. 116) і „в історії давнього світу, та й у пізніші часи, було чимало таких кривавих баєчок. Для мене однією з найцікавіших є, безперечно, та, в якій йдеться про існування Візантії” (Казимир, 2004, с. 116).

Фактографічність можлива лише там, де є живі свідки подій. В інших випадках ідеться не про історичний факт, а про існування певної події як предмету розмов. „Те, що існує – це те, що впливає, тож історія – вже не облік сумнівних даних, а показ голих фактів. Робимо висновок, що історія – це останніх сто – сто п'ятдесят років, тобто період, для якого можна роздобути живих свідків. Усе інше знаходиться у сфері уяви, спекуляції й науперизації часу та простору” (Казимир, 2004, с. 118). Особливістю поеми цього твору є те, що до географічних доказів існування Візантії додано дві карти, а також своєрідний коментар, де історико-педагогічні відомості та філософії створюють загальний ефект словесної гри: „З теорії Макровізантії згодом розвинулась андрагогіка та споріднені з нею науки для дорослих, у той час як з Мікровізантії розвинулась педагогіка. Географічні описи і однієї, і другої сторін є всебічними і послідовними, а, крім того, чисто емоційна позиція визначається крилатими висловами „Краса у великому” і „Краса у малому” (Казимир, 2004, с. 131). Посилюють іронічну наукоподібність чисельні „документальні” джерела, зокрема: „Серію переконливих статей написав хан-самоук мета й астрофізик Лойо Кокош'як,

„Візантія, за і проти”, „Чого хочуть Палеологи?”, „Наскільки Гете обманює” (у продовженні) - „Містра – мустра”, „Ісландія – талосократія до Крита?” та ін., усі в „Бранковій зорі” та „Боснійському горицику” 1908 - 11” (Казимир, 2004, с. 134). „Яким є дійсний вплив народної пісні на формування вірувань про Візантію? Перш ніж питання дійде до якого-небудь авторитетного англіста, звертаємо увагу на свічення баби Жваки (записано у Сремському Піштевці № 4987, збірка пок. Паї Струделі), тобто на цілісну картину, яку дає пісня „Застрілися серб, росіянин і американець...”. Цим будуть розбити доценту всі опоненти” (Казимир, 2004, с. 135). У творі образно окреслено перехід історичного наративу в літературно-мистецький: „Таким, чином, величезну порожнечу поміж далекими світами минушини і нами усе більше й більше починають заповнювати флюїдні диваки сакрального вигляду. Сморід склепів, страх лікарень і попеляста барва античності є справою літератури. І якої літератури!” (Казимир, 2004, с. 118).

Як свідчить аналіз художніх практик, відмінності картографування в семіотичному, вербальному сенсі від географічного; диференціація мапи і світу як території набувають у сучасній літературі виразних (переважно постструктуралістських) акцентів. „Ворошиловград не має, а ми є”, – говорить героїня роману С. Жадана Ольга, передивляючись набір листівок із пам’ятками і краєвидами міста як симулякр тієї реальності, що на них відображена; міста, назви якого немає: „...мабуть, ці картинки і є моє минуле. Щось таке, що в мене відібрали і примушують про нього забути. А я не забуваю, тому що це, насправді, частина мене. Можливо, навіть краща частина” (Жадан, 2010, с. 433).

Як бачимо, в сучасній літературній репрезентації художнє картографування через концептуалізацію понять „карта” і „територія” набуває різних виявів: пастишу, як у „Карті і території” Мішеля Уельбека; альтернативної історії та географії, що поєднує історичні факти минулого і географічні об’єкти з фрагментами псевдодokumentів, карт вигаданих чи ймовірних територій, як у „Певному судженні про Візантію” Велімира Чургуса Казимира; творенні образу міста-симулякра – міста з роману Сергія Жадана, яке двічі іменувалося Ворошиловградом і двічі здобувало інше ім’я. Міста, карта і територія якого сьогодні, як не гірко це констатувати, виразно ілюструють бодрірівську прецесію симулякрів зі зміщенням акцентів із геопоетики в бік геополітики і психології масової свідомості.

Звісно, дослідження теоретико-методологічної бази, понятійно-категоріального апарату і художніх експлікацій геопоетики не обмежуються згаданими текстами. Окреслені моделі художнього картографування в сучасній культурі через концептуалізацію понять „карта” і „територія” потребують подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Харлан О. „Геопоетика” як літературознавчий термін. *Теорія літератури: концепції, інтерпретації: наук. зб.* Київ: Логос, 2014. С. 289

- 293. **2. Жадан С.** Ворошиловград. Харків: Фоліо, 2010. 447 с.
- 3. Уэльбек М.** Карта и территория / пер. с фр. М. Зониной. Москва: Астрель; CORPUS, 2011. 480 с. **4. Казимир В. Ч.** Певне судження про Візантію. *Дам'янов С. Антологія сербської постмодерної фантастики*. Львів: Піраміда, 2004. С. 116 – 135. **5. Антропологія** простору. Том. 1. Культурний ландшафт Києва та околиць / за наук. ред. М. Гримич. Київ: Вид-во „Дуліби”, 2017. 316 с. **6. Веденин Ю. А.** Очерки по географии искусства. Москва: Рос. НИИ культур и природ. наследия, 1997. 224 с. **7. Casey E.** Earth-Mapping: Artists Reshaping Landscape Illustrated Edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2005. 256 p. **8. Strakauskaitė N.** Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010. 255 с. **9. Поліщук Я.** Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – XXI, 2018. 272 с. **10. Korzybski A.** Une carte n'est pas le territoire. Éditions de l'Éclat, 2007, 204 p. **11. Бодріяр Ж.** Симулякри і симуляція. Київ: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. 230 с. **12. Бехта І. А.** Структурно-семантичні кореляції постмодерністського тексту. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка*, 2006. Вип. 27. С. 65 – 70. **13. Clément M. L.** Michel Houellebecq, tout simplement: веб-сайт. URL: <http://bibliobs.nouvelobs.com/romans/20101107.BIB5891/michel-houellebecq-tout-simplement.html> (дата звернення: 17.10.2020). **14. Бровко О. О.** Проблема альтернативного моделювання історії в літературі постмодернізму. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Філологічні науки*. 2012. №3. С. 22 – 32.

Reference

- 1. Kharlan, O.** (2014). „Geopoetyka” yak literaturoznavchyi termin [„Geopoetics” as a literary term]. *Teoriia literatury: kontseptsii, interpretatsii: nauk. zb. – Theory of literature: concepts, interpretations: scientific collection* (pp. 289-293). Kyiv: Lohos [in Ukrainian]. **2. Zhadan, S.** (2010). Voroshylovhrad [Voroshylovhrad]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. **3. Uelbek, M.** (2011). Karta y terrytoryia [The Map and the Territory]. Moskva: Astrel'; CORPUS [in Russian]. **4. Kazymyr, V. Ch.** (2004). Pevne sudzhennia pro Vizantiu [A certain judgment about Byzantium]. *Damianov S. Antolohiia serbskoi postmodernoï fantastyky – Antology of Serbian post modern fantastic* (pp. 116-135). Lviv: Piramida [in Ukrainian]. **5. Antropolohiia** prostoru [The Anthropology of Space]. (2017). Vols. 1. Kulturnyi landshaft Kyieva ta okolyts / za nauk. red. M. Hrymych. Kyiv: Vyd-vo „Duliby” [in Ukrainian]. **6. Vedenin, Ju. A.** (1997). Ocherki po geografii iskusstva [Essays on geography of art]. Moskva: Ros. NII kul'tur i prirod. naslediya [in Russian]. **7. Casey, E.** (2005). Earth-Mapping: Artists Reshaping Landscape Illustrated Edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press [in English]. **8. Strakauskaite, N.** (2010). Kultuxros krasxtovaizdis prie Kursxiuu mariuu [Cultural landscape near the Curonian Lagoon]. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla [in Lithuanian]. **9. Polishchuk, Ya.** (2018). Hibrydna topohrafiia. Mistsia y ne-mistsia v

suchasniï ukrainskii literature [Hybrid Topography. Places and Non-Places in Modern Ukrainian Literature]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].

10. Korzybski, A. (2007). Une carte nest pas le territoire [A map is not the territory]. Éditions de l'Éclat [in French].

11. Bodriar, Zh. (2004). Symuliakry i symuliatsiia [Simulacra and Simulation]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko „Osnovy” [in Ukrainian].

12. Bekhta, I. A. (2006). Strukturno-semantychni koreliatsii postmodernistskoho tekstu [Structural and semantic correlations of postmodernist text]. *Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr state university named after Ivan Franko*, 27, 65-70 [in Ukrainian].

13. Clément, M. L. (2010). Michel Houellebecq, tout simplement. Retrieved from <http://bibliobs.nouvelobs.com/romans/20101107.BIB5891/michel-houellebecq-tout-simplement.html> (Last accessed: 17.10.2020) [in French].

14. Brovko, O. O. (2012). Problema alternatyvnogo modelyuvannya istoriyi v literaturi postmodernizmu [The problem of alternative modeling of history in the literature of postmodernism]. *Visn. Zaporiz. nats. un-tu. Filolohichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhia national university. Philology*, 3, 22-32 [in Ukrainian].

Бровко О. О. Карта-і-територія сучасної геопоетики: джерела і художня практика

Метою статті є спроба окреслити специфіку художнього картографування в сучасній літературі через концептуалізацію понять „карта” і „територія” в контексті студій із геопоетики. Художні експікації картографуванням виявлені на матеріалі творів „Ворошиловград” Сергія Жадана, „Карта і територія” Мішеля Уельбека, „Певне судження про Візантію” Велімира Чургуса Казимира. Дослідження міжкультурних комунікацій у художньому просторі розкриває універсальність сучасної естетики. Локальний простір і обмежений геокультурний ландшафт інспірують індивідуальну міфотворчість сучасних письменників. Як свідчить аналіз художніх практик, відмінності мапи в семіотичному, вербальному сенсі від географічного світу як території набувають у сучасній літературі виразних (переважно постструктуралістських) акцентів. У художній літературі ми часто спостерігаємо включення в текст історичних фактів, фрагментів псевдодokumentів, опису реальних ландшафтів та карт придуманих територій.

Ключові слова: геопоетика, постструктуралізм, карта, територія, ландшафт.

Бровко Е. А. Карта-и-территория современной геопоэтики: источники и художественная практика

Целью статьи является попытка определить специфику художественного картографирования в современной литературе через концептуализацию понятий „карта” и „территория” в контексте исследований по геопоэтике. Художественные экспикации

картографирования показаны на материале произведений „Ворошиловград” Сергея Жадана, „Карта и территория” Мишеля Уэльбека, „Определенное суждение о Византии” Велимира Чургуса Казимира. Исследование межкультурных коммуникаций в художественном пространстве раскрывает универсальность современной эстетики. Локальное пространство и ограниченный геокультурный ландшафт инспирируют индивидуальное мифотворчество современных писателей. Как свидетельствует анализ художественных практик, различия карты в семиотических, вербальном смысле от географического понятия территории приобретают в современной литературе выразительных (в основном постструктуралистских) акцентов. В художественной литературе часто наблюдаем инкорпорацию в текст исторических фактов, фрагментов псевдодокументов, описание реальных ландшафтов и карт придуманных территорий.

Ключевые слова: геопоэтика, постструктурализм, карта, территория, ландшафт.

Brovko O. O. Map-and-territory of modern geopoetics: sources and artistic practice

The purpose of this article is an attempt to outline the specifics of artistic mapping in contemporary literature through conceptualization to understand the „map” and territory "in the context of geopoietics studios. Philosophical and cultural works, which supplement the theoretical and methodological base of geopoetics, were chosen as the methodological basis for the research. Metaphor „A map is not the territory” (Alfred Korzybski) serves to explain the representation of the world, the description of reality.

Artistic expictations of cartography are considered on the material of the works „Voroshilovgrad” by Sergey Zhadan, „The Map and the Territory” by Michel Welbeck, „Certain Judgments about Byzantium” by Velimir Churgus Kazimir. This article analyzes the problem of reality and literature interrelation and the problem of man and *landscape* relations. It is memory and place through the landscape that allow to connect local, ethnic and global aspects into a single whole. Cultural and civilization projections, map and territory designs are perceived in modern humanities as a manifestation of struggle and mutual overlay of „tree” and „root” cultures. The research of the transcultural communications in the artistic space, allows to define modern aesthetics as the universalistic functions. Local space and limited geo-cultural landscape inspires individual mythology of modern writers. In modern fiction we often observe incorporation of historical facts, fragments of pseudo-documents, description of real landscapes and maps of invented territories into the text.

Key words: geopoetics, poststructuralism, map, territory, landscape.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 20.10.2020 р.

Рецензент – док.філ.н., проф. Дмитренко В. І.